

den 24 september 2021

Utbildningsdepartementet
103 33 Stockholm

Till: u.remissvar@regeringskansliet.se

Dnr U2021/02459

Yttrande över betänkandet Papper, poddar och ... Pliktmateriallagstiftning för ett tryggt källmaterial, SOU 2021:32

Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, som har beretts möjlighet att inkomma med synpunkter på pliktmaterialutredningens betänkande *Papper, poddar och ... Pliktmateriallagstiftning för ett tryggt källmaterial, SOU 2021:32*, ber att få avge följande yttrande.

Sammanfattning

Pliktmaterialutredningen har haft i uppdrag bl.a. att föreslå ett kostnadseffektivt och långsiktigt nytt regelverk för såväl fysiskt som elektroniskt pliktmaterial. Det rör sig här om ett område som varit föremål för ett flertal översyner och lagstiftningsåtgärder från slutet av 1970-talet och framåt, mycket på grund av den snabba utvecklingen och expansionen i varierande former av de elektroniska medierna. Här finns många viktiga intresseavvägningar att lösa och komplexa rättsliga frågor att behandla. Olika svårigheter i det arbetet belyses i t.ex. Lagrådets yttrande, återgivet i prop. 2010/11:121 om leveransplikt för elektroniskt material.

Utredningen har nu utifrån sina direktiv preciserat (s. 76 ff.) de behov som nu ska tillgodoses i reformarbetet om pliktssystemet och den lagstiftning som avses styra detta. Det förslag till nyordning som utredningen lagt fram gäller en leveransplikt, av tre olika slag, som bör kunna ge systemet tillräcklig täckning under effektiva former men också göra det lättare att förstå och begränsa insatserna för de som ska fullgöra leveranserna. Enligt Vitterhetsakademiens bedömning bör därmed pliktssystemet för framtiden bättre kunna fylla sin centrala funktion för bevarande av kulturarvet.

Vitterhetsakademien stödjer syftet med utredningen samt de primära målen bevarande och tillhandahållande. Behovet av en översyn av pliktmateriallagstiftningen är tydliggjort både med avseende på det förändrade

medielandskapet och utifrån det faktum att frågan om hur elektroniskt pliktmaterial ska tillhandahållas hittills inte reglerats. Akademien anser dock att det behövs en djupare konsekvensanalys av hur bevarandet och tillgängliggörandet av både digitalt och analogt källmaterial kommer att påverkas av ändrade pliktmaterialleveranser.

Akademien tillstyrker utredningens förslag om fler insamlingsmetoder som säkrar pliktleveransen: leveransplikt, rekvisition och egeninsamling, som också bidrar till bättre uppföljning av pliktleveranser.

Akademien tillstyrker en tydlig reglering av hur det elektroniska pliktmaterial ska tillhandahållas och även utredningens förslag om pliktleverans av metadata.

Akademien avstyrker förslaget om att drastiskt minska antalet pliktbibliotek från sju till två då det ännu inte är klarlagt hur digitalt pliktmaterial kommer att tillhandahållas. Minskningen av pliktbibliotek från sju till två kommer att göra tillgången till tryckt pliktmaterial och möjligheten till fjärr-access av tryckt pliktmaterial ytterst sårbart.

Universitetens och forskarnas behov

Sverige har i dag 17 universitet och totalt 48 högre lärosäten (universitet, högskolor och enskilda utbildningssamordnare) varav 6 universitet är pliktmottagare.

På grund av universitetsbibliotekens fria förfoganderätt skiljer sig graden av införlivande av pliktexemplar i universitetsbibliotekens samlingar åt. Enligt statistik från 2018 års Nationalbibliografi införlivade Lunds universitetsbibliotek 95% av pliktexemplaren i sina samlingar, Uppsala UB och Umeå UB 57%, Göteborgs UB 44%, Linköpings UB 31% och Stockholms UB 12%. Alla titlar levereras inte till samtliga pliktbibliotek men statistiken pekar ändå på att graden av universitetens införlivande av pliktexemplar i sina samlingar kan vara beroende av universitetens profil, forskarnas behov, universitetens geografiska placering och universitetsbibliotekens varierande policyer.

Akademien efterlyser en tydligare redovisning av forskarnas och universitetens behov, där behovet av pliktmaterial och särskilt tryckt material belyses.

Diskussionen som beskriver förhållandet att universitetsbiblioteken förlorar tillgången till gratis svensk litteratur men slipper kostnader för att hantera pliktexemplar bör nyanseras genom en kartläggning av universitetsbibliotekens egna prioriteringar och forskarnas behov.

Digitala pliktexemplar

E-pliktleveransen har enligt utredningen påverkat tillgången till pliktleveranserna negativt då utgivningar som endast sker i digital form enbart lämnats till KB och inte till övriga pliktbibliotek (2.4.3). Hur det digitala pliktmaterial ska tillhandahållas är därför avgörande och bör utredas ytterligare i relation till digitala förlagor, avtalslicenser och upphovsrätter samt i samråd med upphovsrättsinnehavare och utgivare. De ekonomiska förutsättningarna för hantering av avtalslicenser bör tydliggöras för att inte svensk forskning och informationsförsörjning ska bli lidande och tillgängligheten till forskningslitteratur

vid svenska lärosäten begränsas. Frågan om avtalslicenser bör vidare diskuteras i förhållande till det öppna vetenskapssystem som kontinuerligt implementeras.

En mer utbredd pliktleverans av digitalt material och digitala förlagor skulle bidra till en större tillgänglighet samt ökad säkerhet i fråga om bevarande av digitalt material. Då frågan hänger nära samman med avtalslicenser bör det även förtydligas hur ett fjärraccess-system med digitalt material skulle fungera.

Tryckta pliktexemplar

Frågan om färre pliktbibliotek och den radikala minskningen av tryckta pliktexemplar från 7 till 2 och dess konsekvenser bör utredas vidare. Det är ännu inte klarlagt hur den minskade tillgången till tryckta pliktexemplar och fjärraccess-systemet kommer att fungera. Förutom till universitet och högskolor går en betydande del av universitetsbibliotekens fjärraccess av tryckta exemplar också till folkbibliotek och är därmed del av det nationella biblioteksväsendet. Tillgången till tillräckligt många tryckta pliktexemplar behöver ha en god geografisk spridning och det bör ej förekomma skillnader mellan nya och gamla lärosäten i tillgängligheten till tryckt litteratur.

Möjligheten för universitetsbiblioteken att rekvirera tryckta pliktexemplar genom särskilda avtal bör undersökas samt universitetsbibliotekens möjlighet till print on demand-utgivning från digitala förlagor.

Kulturarvet och pliktmateriallagstiftningen

Akademien stödjer utredningens betoning att pliktmaterial är en demokratisk resurs och en del av kulturarvet som ska hanteras utan att materialet förvanskas.

Akademien anser dock att kulturarvets roll i pliktmateriallagstiftningen bör förtydligas och förstärkas. Utredningen knyter an till den beslutade kulturarvspolitiken och kulturarv definieras (s. 142) som något som skapas i vår samtid genom det värde som tillskrivs historiska lämningar, samt som något dynamiskt och beroende av vad samtiden väljer att "fånga upp". Denna definition av kulturarv tillsammans med förslaget att frångå fullständighetsprincipen framstår som riskabel vid insamling av pliktmaterial, och bör i stället motivera en mycket bred insamling av pliktmaterial för att säkerställa skyddet av både digitalt och analogt kulturarv som kan komma att ha ett väsentligt värde för framtidens forskning.

Rättsliga utgångspunkter

Akademien har granskat betänkandet även från rättsliga utgångspunkter. Det allmänna intrycket är att detta håller god kvalitet som rättsligt underlag för en fortsatt beredning av en ny angelägen lagstiftning på området. Akademiens granskning har här varit endast översiktlig och begränsats till vissa lagtekniska frågor. Den har gällt hur den föreslagna författningsregleringen på lag- och förordningsnivå inordnats under regeringsformens system för normgivning samt hur förslagen förhåller sig till bestämmelserna, nyligen ändrade, i tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen.

Vidare har Akademiens granskning gällt förslagen såvitt gäller pliktmateriallagens uppbyggnad och grundläggande begreppsbildning samt behandlingen av de förvaltningsrättsliga frågorna, förhållandet till upphovsrättslagen och regleringen av dataskydd.

På de här viktiga punkterna har utredningen i betänkandet lämnat utförliga redovisningar och väl motiverade bedömningar. Akademiens genomgång har inte gett grund att ifrågasätta de valda rättsliga lösningarna.

Detta yttrande har beretts av Vitterhetsakademiens hedersledamot Johan Hirschfeldt och akademisekreterare Jenni Hjohlman.

För Kungl. Vitterhetsakademien

Karin Helander, ständig sekreterare